

ОДАМ САВДОСИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАР ОБЪЕКТИВ ВА СУБЪЕКТИВ БЕЛГИЛАРИНИНГ ЮРИДИК ТАҲЛИЛИ

Низомов Хумоюншоҳ Нодир ўғли

Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси магистратура тингловчиси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19711932>

Аннотация. Ушбу мақолада одам савдоси жинояти таркибининг элементлари — объекти, объектив томони, субъекти ва субъектив томони юридик жиҳатдан чуқур таҳлил қилинган. Муаллиф жиноятнинг полиобъектли характерини очиб бериб, шахсий озодлик билан бир қаторда инсон қадр-қиммати, ҳаёти ва соғлиги қўшимча объект сифатида намоён бўлишини асослаб берган. Мақолада жиноят таркибининг формал характери, эксплуатация мақсадининг хуқуқий аҳамияти ва жабрланувчи розилигининг юридик кучга эга эмаслиги масалалари Палермо протоколи ҳамда миллий қонунчилик призмасида кўриб чиқилган. Шунингдек, юридик шахсларнинг жавобгарлиги ва сунъий интеллектдан фойдаланган ҳолда содир этилган қилмишлар учун субъект масаласини такомиллаштириш бўйича илмий таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Одам савдоси, объект, объектив томон, субъектив томон, субъект, эксплуатация мақсади, шахсий озодлик, Палермо протоколи, юридик шахс жавобгарлиги, формал таркиб.

Аннотация. В данной статье проводится глубокий юридический анализ элементов состава преступления, связанного с торговлей людьми: объекта, объективной стороны, субъекта и субъективной стороны. Автор раскрывает полиобъектный характер преступления, обосновывая, что наряду с личной свободой, человеческое достоинство, жизнь и здоровье выступают в качестве дополнительных объектов. В статье рассматриваются формальный характер состава преступления, правовое значение цели эксплуатации и вопрос недействительности согласия потерпевшего через призму Палермского протокола и национального законодательства. Также выдвинуты научные предложения по совершенствованию ответственности юридических лиц и определению субъекта в преступлениях, совершенных с использованием искусственного интеллекта.

Ключевые слова: Торговля людьми, объект, объективная сторона, субъективная сторона, субъект, цель эксплуатации, личная свобода, Палермский протокол, ответственность юридических лиц, формальный состав.

Abstract. This article provides a profound legal analysis of the elements of human trafficking crimes: the object, objective side, subject, and subjective side. The author reveals the multi-object nature of the crime, justifying that along with personal freedom, human dignity, life, and health act as additional objects. The article examines the formal nature of the crime structure, the legal significance of the exploitation purpose, and the issue of the invalidity of the victim's consent through the prism of the Palermo Protocol and national legislation. Scientific proposals are also put forward to improve the liability of legal entities and define the subject in crimes committed using artificial intelligence.

Keywords: Human trafficking, object, objective side, subjective side, subject, purpose of exploitation, personal freedom, Palermo Protocol, liability of legal entities, formal composition.

КИРИШ

Жиноят таркибининг элементларини тизимли таҳлил қилиш қилмишни тўғри квалификация қилиш ва жазонинг адолатлилигини таъминлашда фундаментал аҳамият касб этади. Одам савдоси жинояти ўзининг конструктив тузилишига кўра мураккаб жиноятлар сирасига киради.

Ушбу модда диспозициясининг мазмуни халқаро ҳуқуқ нормалари, хусусан, БМТнинг Палермо протоколи талабларига мувофиқ шакллантирилган бўлиб, унда одам савдосининг олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича кенг қамровли халқаро ёндашув ўз аксини топган¹. Жиноят таркибининг элементларини тизимли таҳлил қилиш қилмишни тўғри квалификация қилишда фундаментал аҳамият касб этади ва жиноят ҳуқуқи доктринасида ушбу қилмишнинг объекти полиобъектли характер эга эканлиги, яъни бир вақтнинг ўзида бир нечта ижтимоий муносабатларга тажовуз қилиши эътироф этилади².

Одам савдосининг умумий объекти сифатида давлат ва жамият томонидан кўрикланадиган инсон ҳуқуқ ва эркинликлари тизими намоён бўлади. Бунда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-моддаси билан кафолатланган инсон ҳуқуқларининг дахлсизлиги ва уларнинг ҳар кимга туғилганидан бошлаб тегишли бўлиши принципи олий юридик кафолат бўлиб хизмат қилади³. Жиноятнинг махсус объекти эса инсоннинг табиий ҳуқуқлари дахлсизлигини таъминловчи, жиноят қонуни билан кўрикланадиган ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг турдош объекти инсон озодлиги, шаъни ва қадр-қимматини таъминловчи ижтимоий муносабатлар мажмуидан иборат бўлиб, бу муносабатлар жиноят қонунининг VI боби билан махсус муҳофаза қилинади⁴. Асосий бевосита объект эса муайян жабрланувчининг шахсий (жисмоний) озодлиги ҳисобланади. Шахсий озодлик деганда, одамнинг ўз истаги ва хоҳишига кўра, тазйиқлардан холи ҳолда ҳаракат қилиши ва ўз жойлашувини белгилаши имкониятини таъминловчи ижтимоий муносабатлар тушунилади⁵.

Профессор М.Рустамбоев таъкидлаганидек, одам савдоси шахснинг нафақат жисмоний озодлигига, балки унинг инсонийлик қадр-қимматига ҳам жиддий тажовуз қилиб, шахсни ҳуқуқ субъектидан «тирик товар» объектига айлантиради⁶. Бу ҳуқуқий тартиботнинг энг оғир бузилиши бўлиб, жабрланувчининг ижтимоий мақомини бутунлай заифлаштиради. Жиноятнинг бевосита объекти таркибига шахснинг ҳаракатланиш, яшаш жойини танлаш ва бошқалар билан мулоқотда бўлиш эркинлиги киради, уларнинг чекланиши шахс дахлсизлигининг йўқолишини англатади.

¹ БМТнинг «Трансмилий уюшган жиноятчиликка қарши конвенциясини тўлдирувчи одам савдосининг, айниқса аёллар ва болалар савдосининг олдини олиш ҳамда унга чек қўйиш ва унинг учун жазолаш ҳақида»ги Протоколи (Палермо протоколи). – 2000.

² Фазилов И.Ю. Одам савдоси таркибининг жиноят-ҳуқуқий таҳлили: Докторлик дисс. – Тошкент, 2016. – Б. 15.

³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2023. – 19-модда

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Тошкент: «Адолат», 2024. – VI боб.

⁵ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ. Махсус қисм. – Тошкент: «Адолат», 2016. – Б. 143.

⁶ Фазилов И.Ю. Юқоридаги диссертация. – Б. 16. ¹² Ивашкин Д.В. Объект торговли людьми // Юридический мир. – 2008. – № 9.

Одам савдосининг айрим кўринишларида инсоннинг ҳаёти ва соғлиғи кўшимча бевосита объект сифатида намоён бўлади. Масалан, инсон аъзоларини ва (ёки) тўқималарини олиш мақсадида содир этилган қилмишларда шахснинг жисмоний бутунлиги кўшимча тажовуз остида қолади. Шунингдек, жабрланувчининг қариндошлари ҳаёти ва соғлиғи дахлсизлиги жиноятнинг факультатив объекти бўлиши мумкин⁷.

Жиноятнинг объектив томони одамни олиш-сотиш ёки эксплуатация қилиш мақсадида уни ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш ҳаракатлари билан тавсифланади. Олиш-сотиш деганда шахсни моддий ҳақ ёки бошқа наф эвазига бошқа шахсга бериш тўғрисидаги битим тузилиши тушунилади. Ёллаш ҳаракати шахсни бирор-бир фаолиятга жалб этишга қаратилган бўлиб, бунда эксплуатация объектини қидириш ва у билан музокара юритиш назарда тутилади.

Ташиш элементи жабрланувчини эксплуатация қилинадиган жойга етказиб беришни аниқлаш, топшириш шахсни бошқа одамга жисмоний тарзда беришни ифодалайди. Яшириш ҳаракати жабрланувчини ҳокимият вакиллари ёки яқинларидан хуфий сақлашга, қабул қилиш эса уни ўз мақсадларида фойдаланиш учун эгаликка олишга қаратилган. Одам савдосининг ушбу ҳаракатларидан лоақал биттасининг бажарилиши жиноятнинг тугалланган таркибини вужудга келтиради⁸.

АСОСИЙ ҚИСМ

Жиноят кодексининг 135-моддасида назарда тутилган жиноят таркиби формал бўлиб, қилмиш одамни олиш-сотиш битими тузилган пайдан ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳаракатлар бошланган вақтдан тугалланган деб топилади⁹. Бунда шахснинг реал эксплуатация қилинганлиги ёки қилинмаганлиги қилмишни квалификация қилишга таъсир этмайди¹⁰. Бироқ, агар оқибатда жабрланувчининг ўлими ёки бошқа оғир оқибатлар келиб чиқса, жиноят моддий таркибга ўтиб, оғирлаштирувчи ҳолат сифатида баҳоланади¹¹.

Субъектив томондан одам савдоси фақат тўғри қасд билан содир этилади, яъни шахс ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини англайди ва уларни бажаришни истайди. Олиш-сотишдан ташқари барча ҳолатларда «эксплуатация қилиш мақсади» (шаҳвоний фойдаланиш, мажбурий меҳнат, куллик ва ҳ.к.) жинорий жавобгарликнинг зарурий шартини ҳисобланади. Жиноят субъекти эса жиноят содир этгунга қадар 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахсдир¹².

Миллий қонунчиликни янада такомиллаштириш мақсадида Жиноят кодексидagi «фойдаланиш» атамасини халқаро стандартларга мувофиқ «эксплуатация» сўзи билан алмаштириш мақсадга мувофиқдир¹³.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. – 135-модда иккинчи қисми «и» банди.

⁸ Одам савдоси жиноятларини тергов қилишнинг хусусиятлари // Общественные науки в современном мире. – 2024. – Б. 18.

⁹ Пленумнинг 12-сонли Қарори. – 7-банд.

¹⁰ Абдуллаева С.С. Одам савдоси билан боғлиқ жиноятларни тергов қилиш: назарий ва амалий жиҳатлари: Магистрлик диссертацияси. – Тошкент: ЎзР ҲП Академияси, 2025. – Б. 19.

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. – 135-модда учинчи қисми «д» банди.

¹² Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ. – Б. 143.

¹³ Давронов Д.А. Одам савдоси жабрланувчилари ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг назарий-ҳуқуқий асослари: Магистрлик диссертацияси. – Тошкент: ЎзР БП Академияси, 2022. – Б. 228.

Шунингдек, «вазиятнинг қалтислигидан фойдаланиш» каби таъсир ўтказиш воситаларини санкциялар доирасига киритиш жиноятнинг ижтимоий-ҳуқуқий моҳиятини аниқроқ акс эттиришга хизмат қилади¹⁴.

Одам савдосининг айрим шаклларида қўшимча объектлар ҳам мавжуд бўлиб, уларга жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғи киради. Масалан, инсон аъзоларини олиш мақсадида содир этилган қилмишларда жисмоний дахлсизлик қўшимча зарба остида қолади.

Бундан ташқари, аёлнинг фарзанд туғиш эркинлиги ва инсон организми бутлиги ҳам бевосита муҳофаза объекти сифатида чиқади. Бу ҳолат жиноятнинг ижтимоий хавфлилик кўламини янада кенгайтиради.

Суд амалиётида объектни аниқлашда жабрланувчининг эрки қандай даражада чекланганлигига алоҳида эътибор қаратилади. Шахснинг ўз ҳуқуқларини амалга оширишда мустақиллигини йўқотиши объектга етказилган зарарнинг асосий кўрсаткичидир.

Хулоса қилиб айтганда, одам савдосининг объекти инсоннинг табиий ва ажралмас ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ижтимоий муносабатлар иерархиясидан иборатдир. Ушбу объектнинг таҳлили жиноятнинг объектив томонини баҳолаш учун пойдевор бўлади.

Одам савдоси жиноятининг юридик табиати жиноят ҳуқуқи доктринасида полиобъектли характер эга эканлиги, яъни бир вақтнинг ўзида бир нечта муҳим ижтимоий муносабатларга таъвоуз қилиши билан ажралиб туради¹⁵. Бунда жиноятнинг асосий бевосита объекти муайян жабрланувчининг шахсий (жисмоний) озодлиги бўлса, унинг инсоний кадр-қиммати, яшаш ва соғлиқ ҳуқуқлари қўшимча ёки факультатив объектлар сифатида намоён бўлади¹⁶.

Жиноятнинг айрим шаклларида, хусусан, инсон аъзоларини ва (ёки) тўқималарини олиш мақсадида содир этилган қилмишларда, инсоннинг ҳаёти ва соғлиғи қўшимча бевосита объект сифатида муҳофаза қилинади¹⁷. Бундай ҳолатларда айбдорнинг ҳаракатлари нафақат шахснинг эркини чеклашга, балки унинг жисмоний дахлсизлиги ва биологик бутлигига ҳам бевосита таъвоуз қилишда ифодаланади¹⁸.

Бундан ташқари, жиноятнинг объекти таркибида аёлнинг фарзанд туғиш эркинлиги ва инсон организми бутлиги ҳам алоҳида аҳамият касб этиб, улар бевосита муҳофаза объекти сифатида квалификация қилинади¹⁹. Ушбу ёндашув одам савдосининг ижтимоий хавфлилик кўламини нафақат индивидуал эркинлик доирасида, балки жамиятнинг демографик ва биологик хавфсизлиги призмасида ҳам кенгайтиради²⁰.

Суд амалиётида жиноят объектига етказилган зарарни аниқлашда жабрланувчининг эрки қай даражада чекланганлиги ва унинг ўз истагига кўра қарор қабул қилиш

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни. – 17.08.2020 й. – 3-модда.

¹⁵ Фазилов И.Ю. Одам савдоси таркибининг жиноят-ҳуқуқий таҳлили: Докторлик дисс. – Тошкент, 2016. – Б. 15.

¹⁶ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ. Махсус қисм. – Тошкент: Адолат, 2016. – Б. 143.

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. – 135-модда иккинчи қисми «и» банди.

¹⁸ Ивашкин Д.В. Объект торговли людьми // Юридический мир. – 2008. – № 9.

¹⁹ Фазилов И.Ю. Юқоридаги диссертация. – Б. 560.

²⁰ Одам савдоси жиноятларини тергов қилишнинг хусусиятлари // Общественные науки в современном мире. – 2024. – Б. 153.

имкониятидан маҳрум этилганлиги асосий мезон ҳисобланади²¹. Шахснинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда мустақиллигини бутунлай йўқотиши ҳамда «тирик товар» сифатида бошқалар назоратига ўтиши объектга етказилган фундаментал зарар сифатида баҳоланади²².

Одам савдосининг объекти инсоннинг табиий ва ажралмас ҳуқуқларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар иерархиясидан иборат бўлиб, ушбу объектнинг тизимли таҳлили жиноятнинг объектив томонини тўғри баҳолаш учун ҳуқуқий пойдевор бўлиб хизмат қилади⁹. Мазкур иерархияда инсоннинг ҳуқуқ субъекти сифатидаги мақоми унинг битим предметида айланишини қатъий истисно этади.

Жиноятнинг объектив томони инсонни олиш-сотиш ёки уни эксплуатация қилиш мақсадида ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш каби дискрет ҳаракатлар мажмуи билан тавсифланади²³. Ушбу ҳаракатларнинг ҳар бири, Палермо протоколи талабларига мувофиқ, мустақил равишда жиноятнинг тугалланган таркибини вужудга келтириши мумкин²⁴.

Ёллаш ҳаракати эксплуатация қилиш мақсадида шахсни бирор-бир фаолиятга жалб этишга қаратилган фаол жараён бўлиб, унда айбдор жабрланувчини қидириш, тўплаш ва у билан музокара юритиш орқали уни жиноий тармоққа жалб қилади. Бунда шахсни қўндиришга қаратилган ҳаракатларнинг ўзи, ҳатто у ҳали бевосита эксплуатация қилинмаган бўлса ҳам, тугалланган жиноят деб топилади²⁵.

Ташиш ва топшириш элементлари шахсни олиш-сотиш битими ижро этиладиган жойга етказиб беришни ҳамда уни жисмоний тарзда бошқа шахсга беришни англатади²⁶.

Ташиш ҳаракатининг ҳам битта аҳоли пункти доирасида, ҳам Давлат чегараси орқали амалга оширилиши мумкинлиги жиноятнинг логистик занжирини ташкил этади²⁷.

Яшириш ва қабул қилиш ҳаракатлари жабрланувчи устидан жиноий назоратни мустаҳкамлашга хизмат қилиб, шахсни ҳокимият вакилларида хуфий сақлашда ёки уни ўз мақсадларида фойдаланиш учун эгалликка олишда ифодаланади²⁸. Қабул қилишда шахсни ҳада тариқасида ёки қарз эвазига олиш ҳолатлари ҳам одам савдоси таркибини вужудга келтиради²⁹.

Жиноят таркиби формал бўлиб, қилмиш одамни олиш-сотиш битими тузилган ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳаракатлар бошланган пайтдан тугалланган деб топилади³⁰.

Бунда ижтимоий хавфли оқибатларнинг (масалан, реал эксплуатация) келиб чиқиши жиноятни квалификация қилиш учун мажбурий белги ҳисобланмайди³¹.

²¹ Акбаралиева М.К. Одам ўғрилашнинг жиноят-ҳуқуқий хусусиятлари: PhD дисс. автореферати. – Тошкент, 2025. – Б. 14.

²² Рустамбоев М.Х. Одам савдоси. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2009. – Б. 11.

²³ Одам савдосига оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида: ЎзР Олий суди Пленумининг 2009 йил 24 ноябрдаги 12-сонли Қарори. – 1-банд.

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. – 135-модда.

²⁵ Абдуллаева С.С. Одам савдоси билан боғлиқ жиноятларни тергов қилиш: Магистрлик диссертацияси. – Тошкент, 2025. – Б. 19.

²⁶ Пленумнинг 12-сонли Қарори. – 6-банд.

²⁷ Фазилов И.Ю. Юқоридаги диссертация. – Б. 566.

²⁸ Пленумнинг 12-сонли Қарори. – 6-банд.

²⁹ Юқоридаги қарор. – 6-банд.

³⁰ Юқоридаги қарор. – 7-банд.

Объектив томоннинг ўзига хос хусусияти шундаки, агар жиноят содир этишда куч ишлатиш, алдов ёки мажбурлаш каби воситалар қўлланилган бўлса, жабрланувчининг эксплуатацияга берган розилиги юридик аҳамиятга эга эмас³². Бу қоида шахс иродасининг эркин эмаслигига асосланиб, айбдорнинг жавобгарликдан қочиш имкониятини истисно этади³³.

Жиноятнинг субъектив томонини таҳлил қилиш айбдорнинг содир этаётган ижтимоий хавfli қилмиши ва унинг оқибатларига бўлган ички руҳий муносабатини очиб беришга хизмат қилади. Одам савдоси жиноятининг субъектив томони фақат **тўғри қасд** билан тавсифланиб, бунда айбдор шахснинг шахсий эркинлигини бузиш шаклида ижтимоий хавfli оқибатлар юзага келиши мумкинлигини олдиндан кўра олади ва ушбу ҳаракатларни амалга оширишни хоҳлайди³⁴.

Субъектив томоннинг интеллектуал элементи доирасида жиноятчи шахсни сотиб олаётгани ёки эксплуатация қилиш учун ёллаётгани, ташиётгани ёхуд яшираётганининг ғайриқонунийлигини англайди³⁵. Иродавий элемент эса ушбу қонунга хилоф ҳаракатларни онгли равишда, муайян мақсадга йўналтирилган ҳолда бажаришда намоён бўлади³⁶.

Жиноят ҳуқуқи доктринасига кўра, олиш-сотиш шаклидаги одам савдосида шахснинг қандай мақсадларда сотиб олинганлиги ёки сотилганлиги квалификация учун юридик аҳамият қасб этмайди³⁷. Бироқ, Жиноят кодексининг 135-моддасида назарда тутилган бошқа барча ҳаракатлар (ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш, қабул қилиш) учун **эксплуатация қилиш мақсадининг** мавжудлиги жинойий жавобгарликнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Эксплуатация (фойдаланиш) мақсади — айбдорнинг жабрланувчи меҳнатидан, танасидан ёки бошқа ресурсларидан шахсий манфаат йўлида фойдаланишга қаратилган интилишидир. Бунда эксплуатация мақсадига амалда эришилганлиги ёки эришилмаганлиги жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди, балки қилмиш диспозициядаги ҳаракатлар содир этилган пайтдан тугалланган деб топилади.

Шаҳвоний эксплуатация мақсади айбдорнинг жабрланувчидан ҳақ эвазига номуайян доирадаги шахслар билан жинсий алоқа қилишидан муттасил фойдаланиш ёки уни порнографик материаллар тайёрлашга жалб этиш ниятини англатади. Бу ҳолатда айбдор шахсни «тирик товар» сифатида назорат қилиш орқали моддий даромад олишни кўзлайди³⁸.

Мажбурлий меҳнат ёки хизматлар кўрсатиш мақсадида шахс бирор-бир жазо қўллаш таҳдиди остида ўз иродасига хилоф равишда ишлатилади. Субъектив томондан айбдор жабрланувчининг иштиёқи йўқлигини била туриб, уни психологик ёки жисмоний тазйиқ орқали ишлашга мажбур қилади.

³¹ Одам савдоси жиноятларини тергов қилишнинг хусусиятлари. – 2024. – Б. 18.

³² Палермо протоколи. – 3-модда «б» банди.

³³ Давронов Д.А. Одам савдоси жабрланувчилари ҳуқуқларини химоя қилишнинг назарий-ҳуқуқий асослари: Магистрлик диссертацияси. – Тошкент, 2022. – Б. 52.

³⁴ odam savdosi tergov.pdf. – Б. 22.

³⁵ ЎзР Олий суди Пленумининг 2009 йил 24 ноябрдаги 12-сонли «Одам савдосига оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги Қарори. – 5-банд.

³⁶ odam savdosi tergov.pdf. – Б. 19.

³⁷ Пленумнинг 12-сонли Қарори. – 3-банд.

³⁸ Пленумнинг 12-сонли Қарори. – 5-банд.

Куллик ёки кулликка ўхшаш одатлар ҳамда эркисиз ҳолатда сақлаш мақсади айбдорнинг жабрланувчи устидан мулк ҳуқуқига хос бўлган ваколатларни (эгаллик қилиш, фойдаланиш, тасарруф этиш) амалга ошириш истаги билан тавсифланади. Бунда жабрланувчининг инсоний мустақиллиги бутунлай инкор этилиб, у муайян шахснинг мутлақ назорати остига тушириб қўйилади.

Инсон аъзоларини ва (ёки) тўқималарини олиш мақсади субъектив томоннинг энг юқори ижтимоий хавфлилик даражасини ифодаловчи белги бўлиб, унда мақсад факультатив белгидан зарурий белгига ўтади. Ушбу мақсад мавжуд бўлганда, айбдор шахснинг биологик бутлигига тажовуз қилиш орқали моддий наф кўришни истади.

Жиноятнинг мотиви (сабаби), қоида тариқасида, **ғаразгўйлик** ниятида намоён бўлиб, у жиноят содир қилишдан моддий ёки бошқача мулкӣ фойда олишга интилишда ифодаланади. Гарчи мотив ЖК 135-моддасининг асосий таркибида мажбурий белги бўлмаса-да, у айбдорнинг шахсини тавсифлаш ва жазо тайинлашда суд томонидан инobatга олинади.

Шуни таъкидлаш жоизки, одам савдосидаги «сотувчи» ва «харидор»нинг мотивлари турлича бўлиши мумкин, бироқ битимнинг бир томонида эксплуатация мақсадининг йўқлиги иккинчи томонни (масалан, сотувчини) жавобгарликдан озод этмайди. Субъектив белгиларни аниқлашда жабрланувчининг заиф ҳолатидан ёки вазиятнинг қалтислигидан фойдаланилганлиги айбдорнинг нияти эксплуатацияга қаратилганлигини исботловчи муҳим индикатор ҳисобланади.³⁹

Одам савдоси жиноятининг субъектини ҳуқуқий таҳлил қилиш, қилмишни тўғри квалификация қилиш ва жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлашда марказий ўрин тутди⁴⁰. Амалдаги жиноят қонунчилиги ва юридик доктринага кўра, Жиноят кодексида назарда тутилган қилмишнинг субъекти жиноят содир этгунга қадар 16 ёшга тўлган, ақли расо ҳар қандай жисмоний шахсдир⁴¹.

Жиноий жавобгарлик ёшининг айнан 16 ёш этиб белгиланиши, одам савдосининг мураккаб ва кўп босқичли табиати билан изоҳланади⁴². Одам ўғирлаш (ЖК 137-моддаси) каби жиноятлар учун жавобгарлик 14 ёшдан бошланса-да⁴³, одам савдосидаги ёллаш, ташиш ёки олиш-сотиш битимларини амалга ошириш субъектдан муайян ижтимоий ва психологик етилганликни талаб этади.

Ақли расолик субъектив белги сифатида шахснинг ўз ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) ижтимоий хавфли хусусиятини англаши ва уларни бошқара олишини ифодалайди⁴⁴. Бунда ҳуқуқий (психологик) мезон шахснинг интеллектуал ва иродавий қобилиятини баҳоласа, тиббий мезон унинг руҳий саломатлиги ҳолатини аниқлашга хизмат қилади.⁴⁵

³⁹ БМТнинг Палермо протоколи. – 2000. – 3-модда.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024. – 10-модда.

⁴¹ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ. Махсус қисм. – Тошкент: Адолат, 2016. – Б. 143.

⁴² ЎЗР Олий суди Пленумининг 2009 йил 24 ноябрдаги 12-сонли «Одам савдосига оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги Қарори. – 2-банд.

⁴³ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024. – 17-модда.

⁴⁴ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024. – 18-модда.

⁴⁵ Sayfullayev B.B. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash to'g'risidagi ishlarni yuritishning o'ziga xosligi // Yurisprudensiya. – 2022. – № 4. – Б. 95.

Агар шахс ижтимоий хавфли қилмишни содир этиш вақтида сурункали ёки вақтинчалик руҳий ҳолати бузилганлиги сабабли ўз ҳаракатлари аҳамиятини англай олмаган бўлса, у жиноят субъекти ҳисобланмайди ва жавобгарликдан озод қилинади.

Бундай шахсларга нисбатан суд томонидан жазо эмас, балки даволаш ва янги жиноятларнинг олдини олиш мақсадида тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари тайинланиши мумкин.⁴⁶

Замонавий жиноят-ҳуқуқий қарашларда субъект доирасини кенгайтириш ва жиноий жавобгарликни дифференциация қилиш масаласи алоҳида аҳамият касб этмоқда. Одам савдосининг трансмиллий ва уюшган характерда эканлиги, жиноят субъекти тушунчасини фақат жисмоний шахс билан чеклаб қўймасдан, унинг институционал ва технологик жиҳатларини ҳам ҳисобга олишни тақозо этади⁴⁷.

Хусусан, доктор И.Фазиловнинг илмий изланишларида нафақат жисмоний шахс, балки юридик шахс ҳам одам савдоси жиноятининг субъекти бўлиши мумкинлиги ҳақидаги концептуал нуқтаи назар илгари сурилган⁴⁸. Муаллиф юридик шахсларнинг (масалан, хусусий бандлик агентликлари ёки сайёҳлик фирмалари) одам савдоси занжиридаги ролини инобатга олиб, уларга нисбатан жиноий-ҳуқуқий таъсир чораларини жорий этиш заруриятини исботлаб берган. Бундай ёндашув жиноий фаолиятдан олинандиган даромадларни легаллаштиришга қарши курашишда ва жиноят содир этишда фойдаланилган ташкилий тузилмаларни тугатишда таъсирчан механизм бўлиб хизмат қилади⁴⁹.

Юридик шахсларнинг жавобгарлиги масаласи халқаро стандартларга, хусусан БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенцияси талабларига мос келиб, миллий қонунчиликни такомиллаштиришнинг истиқболли йўналиши сифатида баҳоланади⁵⁰. Доктор И.Фазиловнинг фикрича, юридик шахсни субъект сифатида тан олиш, жиноят содир этган ташкилотларга нисбатан жарима қўллаш, муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш ёки ташкилотни тугатиш каби санкцияларни қўллаш имконини беради⁵¹.

Шу билан бирга, жиноий жавобгарликни дифференциация қилиш жараёнида жабрланувчи-субъектлар масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Илмий изланишларда жисмоний ёки руҳий мажбурлаш остида жиноят содир этишга жалб қилинган жабрланувчиларни жавобгарликдан озод қилиш бўйича махсус рағбатлантирувчи нормаларни киритиш таклиф этилган.

⁴⁶ Sayfullayev B.V. Юқоридаги мақола. – Б. 94.

⁴⁷ Фазилов И.Ю. Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: Юридик фанлар доктори (DSc) дисс. – Тошкент, 2016. – Б. 18.

⁴⁸ Юлдашев Ш.Н. Бола савдоси учун жавобгарликни такомиллаштириш: PhD дисс. автореферати. – Тошкент: ЎзР ЖХУ, 2025. – Б. 15.

⁴⁹ Қиличъев Ш. Одам савдосига қарши курашиш профилактикаси масалалари: Битирув-малакавий иши. – Бухоро: БухДУ, 2018. – Б. 25.

⁵⁰ Фазилов И.Ю. Одам савдоси учун жавобгарликни белгиловчи халқаро ҳуқуқ нормаларидаги муаммолар // Қонунчилик ва ҳуқуқни қўллашнинг долзарб муаммолари. – Тошкент: ЎзР ИИВ Академияси, 2013. – Б. 95.

⁵¹ Фазилов И.Ю. Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: Юридик фанлар доктори (DSc) дисс. – Тошкент, 2016. – Б. 33.

Бу эса жиноятнинг мураккаб иерархик тузилишида «мажбурий ижрочи» бўлиб қолган шахсларга нисбатан адолат принципини таъминлашга хизмат қилади.⁵²

Бундан ташқари, замонавий ҳуқуқий доктринада сунъий интеллект технологияларининг жиноят содир этишдаги роли ортиб бориши билан, субъект тушунчасини «квази-субъект» категорияси орқали кенгайтириш масаласи ҳам муҳокама қилинмоқда⁵³.

Гарчи сунъий интеллект ҳозирча мустақил жиноят субъекти сифатида тан олинмасда, унинг ёрдамида содир этилган одам савдоси ҳолатларида дастур ишлаб чиқувчи ва ундан фойдаланувчи шахсларнинг жавобгарлигини аниқ чегаралаб қўйиш долзарб вазифа ҳисобланади.⁵⁴

Юридик шахсларнинг жавобгарлигини жорий этиш бўйича таклифлар хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибасига таянади. Бундай ёндашув одам савдоси занжирида иштирок этувчи хусусий бандлик агентликлари ёки фирмаларнинг жиноий фаолиятига чек қўйишда таъсирчан ҳуқуқий механизм бўлиб хизмат қилиши мумкин.

ЖК 135-моддасининг иккинчи қисми «е» бандида хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда жиноят содир этган шахслар назарда тутилган бўлиб, бу махсус субъект белгисини ифодалайди. Бу тоифага ўз мансаб ваколатларидан одам савдоси билан боғлиқ ҳар қандай қилмишни енгиллаштириш ёки яшириш мақсадида фойдаланган мансабдор шахслар киради.

Шунингдек, одам савдосининг субъекти сифатида фарзандликка асраб олиш жараёнларида расмий иштирок этувчи ваколатли шахслар ҳам чиқиши мумкин. Уларнинг ўз касбий мажбуриятларини суиистеъмол қилиши ёки васийлик ҳуқуқини ноқонуний қўлга киритиши қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини оширувчи омил сифатида баҳоланади.

Субъектни аниқлашда унинг муқаддам содир этган жиноятлари ва судланганлик ҳолати ҳуқуқий аҳамиятга эга.

Шахснинг илгари қасддан содир этган жинояти учун судланганидан кейин яна жиноят содир этиши рецидив жиноят сифатида тан олинади.

ЖК 135-моддасининг учинчи қисми бўйича квалификация қилишда субъектнинг такроран жиноят содир этгани, хавфли ёки ўта хавфли рецидивист эканлиги жазони оғирлаштирувчи зарурий белги ҳисобланади.

Бунда шахснинг илгари айнан одам савдоси ёки одам ўғирлаш (ЖК 137-моддаси) каби ўхшаш жиноятлар учун судлангани инобатга олинади.

Жиноят субъектининг квалификация белгиларини кенгайтириш мақсадида «уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб» содир этилганлик ҳолатини киритиш таклиф этилади.

Бундай субъектларнинг ҳаракати жиноятнинг тизимли ва профессионал характеридан далолат бериб, жамиятнинг демократик негизларига жиддий таҳдид солади.

⁵² Ортиқов А.Н. Одам ўғирлаш билан боғлиқ жиноятларга қарши кураш ва олдини олиш // Жамоат хавфсизлиги. – 2025. – № 2. – Б. 67.

⁵³ Аббосов М.М. Сунъий интеллектнинг ҳуқуқий таҳлили: концептуал асослар, ҳуқуқий мақом ва жавобгарлик масалалари // Жамоат хавфсизлиги. – 2025. – № 2. – Б. 62.

⁵⁴ Жўраев О. Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг долзарб масалалари: PhD диссертацияси. – Тошкент, 2021. – Б. 108.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, одам савдоси субъектининг белгиларини тизимли ўрганиш, жиноий шериклик ва махсус субъектлик ҳолатларини тўғри баҳолаш имконини беради.

Субъектнинг ҳуқуқий мақомини аниқ белгилаш, нафақат айбдорни адолатли жазолашга, балки жабрланувчиларни реабилитация қилиш билан боғлиқ харажатларни ундириш чораларини кўришга ҳам хизмат қилади.

Олиб борилган юридик таҳлил шуни кўрсатадики, одам савдоси жиноятининг таркиби барча элементларнинг узвий боғлиқлигини талаб қилади. Обьектив ва субъектив белгилардан бирортасининг мавжуд эмаслиги қилмишда жиноят таркиби йўқлигини англатади.

Миллий қонунчиликни такомиллаштириш мақсадида ЖК 135-моддасидаги "фойдаланиш" атамасини халқаро стандартларга мувофиқ "эксплуатация" сўзи билан алмаштириш мақсадга мувофиқдир. Бу ўзгариш жиноятнинг ижтимоий-ҳуқуқий моҳиятини аниқроқ акс эттиришга ва терминологик коллизияларни бартараф этишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2023.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Тошкент: «Адолат», 2024.
3. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида. – 17.08.2020 й., № ЎРҚ-633.
4. БМТнинг «Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенциясини тўлдирувчи одам савдосининг, айниқса аёллар ва болалар савдосининг олдини олиш ҳамда унга чек қўйиш ва унинг учун жазолаш ҳақида»ги Протоколи (Палермо протоколи). – 2000.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг Қарори. Одам савдосига оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида. – 24.11.2009 й., 12-сон.

Илмий адабиётлар ва диссертациялар

6. Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ. Махсус қисм. – Тошкент: «Адолат», 2016.
7. Фазилов И.Ю. Одам савдоси таркибининг жиноят-ҳуқуқий таҳлили: Юридик фанлар доктори (DSc) дисс. – Тошкент, 2016.
8. Рустамбоев М.Х. Одам савдоси. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2009.
9. Абдуллаева С.С. Одам савдоси билан боғлиқ жиноятларни тергов қилиш: назарий ва амалий жиҳатлари: Магистрлик диссертацияси. – Тошкент: ЎзР ҲП Академияси, 2025.
10. Давронов Д.А. Одам савдоси жабрланувчилари ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг назарий-ҳуқуқий асослари: Магистрлик диссертацияси. – Тошкент: ЎзР БП Академияси, 2022.

11. Юлдашев Ш.Н. Бола савдоси учун жавобгарликни такомиллаштириш: PhD дисс. автореферати. – Тошкент: ЎзР ЖХУ, 2025.
12. Акбаралиева М.К. Одам ўғрилашнинг жиноят-хукукий хусусиятлари: PhD дисс. автореферати. – Тошкент, 2025.
13. Жўраев О. Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг долзарб масалалари: PhD диссертацияси. – Тошкент, 2021.

Илмий мақолалар ва бошқа материаллар

14. Аббосов М.М. Сунъий интеллектнинг хукукий таҳлили: концептуал асослар, хукукий мақом ва жавобгарлик масалалари // Жамоат хавфсизлиги. – 2025. – № 2.
15. Ортиқов А.Н. Одам ўғрилаш билан боғлиқ жиноятларга қарши кураш ва олдини олиш // Жамоат хавфсизлиги. – 2025. – № 2.
16. Ивашкин Д.В. Объект торговли людьми // Юридический мир. – 2008. – № 9.
17. Sayfullayev V.B. Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llash to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning o‘ziga xosligi // Yurisprudensiya. – 2022. – № 4.
18. Одам савдоси жиноятларини тергов қилишнинг хусусиятлари // Общественные науки в современном мире. – 2024.
19. Қиличъев Ш. Одам савдосига қарши курашиш профилактикаси масалалари: Битирув-малакавий иши. – Бухоро: БухДУ, 2018.